

UOT-811.11-112

Səhifə: 83-90

<https://doi.org/10.59849/2663-8967.2023.1.83>

*Sevinc Fətəliyeva
Bakı Slavyan Universiteti,
filologiya üzrə fəlsəfə doktoru, dosent*

**“KİTABI-DƏDƏ QORQUD”, “BEOVULF”, “İQOR POLKU HAQQINDA
DASTAN” VƏ “NİBELUNQLAR NƏGMƏSİ” EPOSLARININ
LEKSİK-SEMANTİK SİSTEMİ**

Açar sözlər: Kitabi-Dədə Qorqud, dastan, leksik-semantik, İqor polku.

Ключевые слова: Кумабу-Дада Горгуд, эпическое, лексико-семантическое, Игорь Полк.

Key words: Kitabi-Dada Gorgud, epic, lexical-semantic, Igor Polk.

Qədim abidələr üzrə leksik-semantik sistemin öyrənilməsi abidələr yazıldığı dövrün leksik mənzərəsinin müəyyənləşdirilməsi deməkdir. Bu istiqamətli tədqiqatların aparılması fəlsəfə, tarix, kulturologiya, filologiya, sosiologiya və s. üçün zəngin materiallar verir. Əgər həmin tədqiqatlar zamanca bir-birinə yaxın olan dövrü əhatə edirsə və bu aspektdə tipoloji tədqiqat aparılırsa, abidələrin məxsus olduğu xalqların düşüncə tərzindəki universal xüsusiyyətləri aşkarlayıb modelləşdirmək mümkün olur. Bu isə bəşəriyyətin keçdiyi inkişaf yolunun ümumi konturlarını müəyyənləşdirməyə imkan verir. Bu kontekstdə qədim german abidələrindən “Beovulf”, “Nibelunqlar nəgməsi”, slavyan abidələrindən “İqor polku haqqında dastan” və Azərbaycan abidəsi “Kitabi-Dədə Qorqud” dastanlarında leksik-semantik sistemi öyrənmək bu mənada xüsusi əhəmiyyət kəsb edir. Qədim İngilis dilinin tədqiqatçısı V.Strit bu dövr dilinin leksikasında semantik sahələrin təhlilini “Qədim ingilis dilində semantik sahələrin tədqiqi” adlı əsərində vermişdir (18,239). Bu istiqamətdə əsas semantik sahələr kimi dəniz və hərbi sahələri diqqət mərkəzindədir. K. Teyrin “Qədim ingilis dilində dəniz terminləri” adlı lüğət formasında yazılmış kitabı (8,199) bu istiqamətdə tədqiqatlar üçün çox dəyərli bir vəsaitdir. Həmçinin, Lyuda İşmuratovanın Qədim ingilis dilində “müharibə” semantik sahəsi və hərbi terminlər “ adlı məqaləsini qeyd etmək olar (12:477-482). Ümumilikdə, qeyd edilən araşdırmalar nəticə etibarilə Anqlo-Sakson tayfalarının dünyanı necə dərk etdiklərini və onların linqvistik ifadə tərzlərini çox dəqiq şəkildə təqdim edir. Bu kontekstdə əsas tədqiqat obyektini kimi qədim ingilis dilində yazılmış “Beovulf” eposu nəzərdən keçirilir. “Beovulf” eposu aristokratların poeması olmaqla krallar, piratlar, drujinniklər və üzbəüz döyüşlər aləmindən bəhs edir. Eposda qəhrəmanlıq nəğmələri, qəhrəmanların mükafatlandırılması, yeni nəslin törəməsi, yenidən tarix səhnəsinə qayıdılması kimi hadisələr, heç şübhəsiz ki, dilin zənginləşməsi ilə müşayiət olunmuşdur. Bu proseslərin ifadəsi üçün müvafiq leksemlərin, adlandırmanın mövcudluğu epos dilində semantik sahə sözlərinin formalaşması ilə nəticələnmişdir. Xüsusilə qəhrəmanın təriflənməsində tipik ifadələrdən istifadə olunmağa imkan yaratmışdır. Y. A. Krupina “Beovulf” eposunun leksikoqrafik tədqiqindən danışarkən onun beş dövrünü qeyd edir və onları meqa, makro, mikrostruktur tamamlanma kimi səciyyələndirir. Qeyd olunan leksikoqrafiya işlərinin XIX əsrdən başladığını, bu dövrdə böyük işlərin görüldüyünü XX əsrin ortalarında konkordansların yaradılması sahəsində böyük uğurların əldə olunduğunu xüsusi olaraq vurğulayır(9). O, C. Besincerin 1968-ci ildə hazırladığı “Beovulf”-un konkordansını bu tipli işlərin əsas nümunəsi kimi dəyərləndirir. “Beovulf” eposunun yazıldığı dövrdə bu coğrafi ərazidə yaşayan xalqların mədəniyyətinə dair lüğətlərin hazırlanmasına son dövrlərdə maraq artmışdır. U.Şteyner lüğətlərdən danışarkən belə bir fikir irəli sürür ki, lüğətlər insanları xalqların mədəniyyətinə doğru aparıcı yolun bələdçiləridir (14,97). Bu klassik konsepsiya təkcə müasirlik cəhətdən deyil, həm də tarixilik baxımından dünya xalqlarının leksikoqrafik fəaliyyətinə verilən dəyərdir. Bu nöqtəyi-nəzərdən də lüğətlər “geniş mənada mədəniyyətin lüğəti” adlandırılır (9).

Qədim german abidəsinin qlossarisini öyrənmək təşəbbüsü XIX əsrin ortalarından meydana çıxmış və bu sahədə uğurlu işlər aparılmışdır (2;3;4; 6). Müasir dövrdə bu abidənin öyrənilməsinin tipoloji aspekti daha geniş vüsət almışdır. Məsələyə belə baxış xüsusilə leksikoloji aspektlə əlaqədardır və daha çox qədim german dialektlərini əhatə etsə də Hind-Avropa dillərinin hüduqlarından kənara da çıxaraq tipoloji mahiyyət kəsb edir. Bu abidələrdə bəzən bir söz xalqın etnik tarixində çox vacib bir məqamı özündə əks etdirir, onlarla genetik cəhətdən bir olan etnosların dilindəki faktlarla müqayisəsi tarixin çox qaranlıq məqamlarına aydınlıq gətirir. Ona görə də qədim abidələrin leksik-semantik sistemi zaman, məkan və dildəyiyyəti kontekstində böyük linqvistik tarixi özündə yaşadır. Məsələn, qədim german dillərinə aid “Beovulf” və “Nibelunqlar nəğməsi” eposları yaranma tarixi cəhətdən nisbətən fərqli dövrləri əks etdirir. Lakin digər german abidələri də daxil olmaqla onlar arasında zaman və tarixi-mədəni fərq vardır. Təbii ki, bu da həmin abidələrin leksik-semantik sistemində özünü göstərir. Digər tərəfdən, onlar arasında psixoloji, məişət, linqvistik və sosioloji yaxınlıq da mükəmməl şəkildə qorunub saxlanmışdır. Bu ekstralingvistik amillərdən kənar abidələrdəki leksik-semantik sistemi izah etmək məsələnin tam həlli demək deyil. Bu mənada “Beovulf” eposunun leksik-semantik sistemini nəzərdən keçirmək qədim german dillərinin “Nibelunq nəğmələri”ndəki tarixdən əvvəlki leksik mənzərəni dərk etməyə imkan verir.

Qədim eposların bir xüsusiyyəti də dövrün abidəsi olaraq müxtəlif iqtisadi-mədəni əlaqələrin təsiri ilə alınma sözlərin mövcudluğudur. Bu tipli alınmalar qeyd olunan kontekstdə təbii hadisə kimi dəyərləndirilməlidir. Abidələrdə alınma sözlərin miqdarı və mənşəyi fərqlidir. Məsələn, “Nibelunqlar nəğməsi” üzrə aparılan leksik tədqiqatlara əsasən, bir fransız mənşəli alınmaya (Abenteuer) rast gəlinir. Məsələ burasındadır ki, qeyd olunan leksem bu eposun ümumi hissələrini bildirir; yəni əsərin başlıqlar üzrə istiqamətlənməsi bu ad altında baş verilir. Zənnimizcə, bu xüsusiyyət hansısa ədəbi ənənənin əlamətidir (13).

“Kitabi-Dədə Qorqu” dastanlarında “Nibelunqlar nəğməsi”ndən fərqli olaraq, çoxlu sayda alınma sözlər vardır. Bu hər şeydən əvvəl islami anlayışları bildirən sözlərdir. Ə.Dəmirçizadə qeyd edir ki,ərəb və fars dilindən “Kitab”a keçən sözlər, əsasən dini anlayışı bildirən sözlərdir. O, buraya “minarə”, “müşəf”, “Quran”, “hələl”, “din”, “təkəbbür”, “namaz”, “qiyamət”, “behişt”, “Allah”, “qadir”, “iman”, “əcəl”, “dua”, amin” kimi sözlər aiddir. Müharibələr, cənglər tarixinin nəticəsi olaraq “Kitab”a “zəxm”, “vəd”, “cəng”, “comərd”, “namərd”, “düşmən”, “ləşgər”, “şahbaz”, “qəbzə”, “casus”, “müxənnəs”, “həbs” kimi hərbi terminlər də daxil olmuşdur (4,134). Yəni “Beovulf”la müqayisədə “Kitabi- Dədə Qorqud” dastanlarında alınma sözlər çoxdur. “Kitabi -Dədə Qorqud “ dastanlarının dilinin ən gözəl araşdırıcısı Ə.Dəmirçizadə qeyd edirdi ki, eposda fars dilindən alınmalar vardır.

“İqor polku haqqında “dastanda bibliəizm, türkizm, yunan və skandinaviya dillərindən alınmalar vardır. Eposda mənşəcə müxtəlif dillərdən alınan leksemlər müəyyən tarixi, mədəni əlaqələrin vaxtilə mövcud olmasının əlamətidir. Digər tərəfdən abidədə o vaxtkı Rusiyanın şimal dialektinin izləri çoxlu sayda leksemlərdə yaşayır. İndi də Rusiyanın bu ərazilərində eposda işlənin qədim sözlərə rast gəlmək olur. V.V Kolesovun qeydinə görə, Kursk-Orlov şivəsində indi də *галици, комонь, лада, смага, каять, лелеять, щекотать (щebetать), перетяга*, cənubi rus şivələrində isə *(о)болонье, струга (поток), яруга, холм, роспудити, гнездо* kimi leksemlərə rast gəlmək olur (7,138).

Eposda yaxın və uzaq qohumluq münasibətlərini bildirmək üçün *maga, nefa, zër-fader, brodor, byre, bearneald- áúm-swerian, heafod-méég, suhter-gefcederán, fyrrn-man, earn, faderep-méég* kimi leksemlərdən istifadə olunmuşdur (16). Müşahidələr göstərir ki, “Beovulf”da çoxlu sayda semantik sahələrə aid xüsusi məna qrupları vardır. Bu, həmin dövrdə germanların dil mənzərəsinin leksik göstəricilərindən biridir.

“Beovulf”un dili həm də obrazlıdır. Xrodqar başlarına gələn müsibətlərdən danışarkən “hete-þanc – nifrət hissi; “fær-nið – bəla gələrkən// hücum edərkən; “flet-werod”-evin mühafizəsi; kimi ifadələrdən istifadə edir. Qrendelin də nitqində belə təsirli ifadələr yer almışdır. Bu epos dilinin mətn pragmatikası ilə bağlılığından irəli gəlir.

Eposda müxtəlif fəaliyyət sahələrinə aid terminlər də vardır. Haqqında danışılan eposlar qəhrəmanlıq eposları olduğundan hərbi alətlərin tətbiqi ilə bağlı çoxlu sayda terminlər işlənir. Bu, tədqiqata cəlb etdiyimiz “Beovulf”, “Nibelunqlar nəğməsi”, “İqor polku haqqında dastan” və “Kitabi-Dədə Qorqud “ dastanlarında da çoxlu sayda leksemləri əhatə edir. Məsələn, “Beovulf” eposunda aşağıdakı hərbi terminləri xüsusilə qeyd edə bilərik: “æpele, baldor, brego, cwēn, cyning, fengel, frēa, hlāford, ræswa, þengel, þēod”;

"wið þam aglæcan, âna gehegan

"þing wið þyrse. Ic þe nu þâ,

"brego Beorht-Dena, biddan wille,

"eodor Scyldinga, ânre bêne;

"þæt þu me ne forwyrne, wīgendra hleó., 425 (23).

Bunu hərbiçilərin və ya rütbəliyərin adlandırılması ilə bağlı leksemlərdə də müşahidə etmək mümkündür, yəni həmin dövr abidələrində qeyd olunan bu leksemlər fəaldır:

Liðend, rīdend, sceotend, scop, smið, þyle, weard, æþeling, bealdor, beorn, brego, cempa, ceorl, cyning, dēmend, dryhten, ealdor və s.

Bu dövr abidələrində qeyd olunan bu leksemləri aşağıdakı qruplara ayırmaq olar:

I. Qohumluq bildirən sözlər:

Bearn, brōþor, byre, cnosl, dohtor, eafera, ēam, mæg, fæder, mecg, mōdor, nefa, sunu, wif;

Bu leksemlər təkcə “Beovulf”də yox, həm də o dövrdəki digər abidələrdə də fəaldır. Yalnız bir fərq ondadır ki, onların bir qismi “Beovulf”un yazıldığı dialektə çox fəaldır, digərində isə nisbətən azdır. Və ya eləsində də başqa leksem işlənir. Ancaq bu xüsusiyyət qohumluq bildirən sözlər qrupunu inkar etmir.

885.sweordum gesæged. Sigemunde gesprong

æfter deað-däge dôm unlytel,

syððan wīges heard wrym âcwealde,

hordes hyrde; he under hârne stân,

æðelinges **bearn**, âna genêdde(23). “**Bearn**”(**insan, bəşəriyyət**) leksik vahidi “Abrogans”,

“Die Mersebur üche”, “Der Although”, “Deutsche Tatian”, “Heliand”, “Die Altsach sische” və s abidələrdə də eyni semantik sahəyə aid leksem kimi işlənir. *brýd, dohtor, eafora, ēamm, mäge, mōdor, wif* (23).

wif, st. n., *woman, lady, wife*: nom. sg. frēo-líc wif (Queen Wealhþeów); wif un-hýre (Grendel's mother); acc. sg. drihtlice wif (Finn's wife); instr. sg. mid þý wífe (Hrôðgâr's daughter, Freáwaru); dat. sg. þam wífe (Wealhþeów); gen. sg. wífes (as opposed to *man*); gen. pl. wera and wífa.Comp.: aglæc-, mere-wif.(B)/(23).

II. İdarəçilik adları: *æpele, baldor, brego, cwēn, cyning, fengel, frēa, hlāford, ræswa, þengel, þēod*;(23).

III. Vəzifə, sənət adları: *æpele, baldor, brego, cwēn, cyning, fengel, frēa, hlāford, ræswa, þengel, þēod*;(23).

“Cyning,”(padişah, karol) qədim german abidələrində sinonimik cərgəyə malikdir. Onların içərisində “xalqın şahı, kralı”, “dəniz kralı, şahı, “əsl kral”, kralların güclüsü” və s. sinonimik cərgə daha tez-tez işlənir. Ümumiyyətlə, qədim german abidələrində sinonim ifadələrin işlənilməsi məcazlardan fəal olmuşdur. Həm də sinonimlik daha çox kral və ya çarların tərifləri ilə və ya onlara bağlı müraciət zamanı işlənilmişdir. Bu xüsusiyyət həmin dövrün ədəbi dil əlaməti kimi təzahür edir:

50.murnende môd. Men ne cunnon†

secgan tô soðe sele-rædende,

hæleð under heofenum,

hwâ þâm hlæste onfēng (23). †

Þâ wæs on Burgum Beówulf Scyldinga,

leóf leód-cyning, longe þrage(B).

heáh-cyning, st. m., *yüksək kral, kralların güclüsü*.: (of Hrôðgâr), 1040 (23).

leód-cyning, st. m., *xalqın çarı, karolu*. 54. (23).

sæ-cyning, st. m., *dənizin karolu, dəniz padişahu*.2383..(23).

IV. İnsan cinsinə aid adlar:

Oniht, ides, wif, brýd;

He has, besides, a daughter, who is married to Ecgþeow, and has borne him Beowulf, (374),(23).

ides, st. f., *qadın,xanım,kraliça*; dat. sg. idese, 1650, 1942. sg. idese, 1352..(B).(23).

V. Yaşa aid ad:

Geogoð;

VI. Abstrakt anlayışlar:

ceorl, fyr, guma, man, nīþ, wer, wine;(23).

VII. Dost-tanışadları:

Gelling, *ge-selda, wine*;

VIII.Ümumən insan adları(adlandırmalar):

man, mon, secg, guma, ceorl;(23).

20.Swâ sceal *geong guma, gôde gewyrcean*,

fromum feoh-giftum on fâder *wine*,

þæt hine on ylde eft gewunigen

wil-gesîðas, þonne wīg cume,

leóde gelæsten: lof-dædum sceal(23).

IX. Canilərin adlandırması:

bana, feond, hettend, leassceawere, gesacu;(23).

hetend, hettend, (pres. part. of hetan, see **hatian**), *düşmən*. hostis: nom. pl. hetende; dat. pl. win hettendum (23).

X.Cəmiyyət üzvlərinin adlandırılması:

Ambits, dryhten, bealdor, brego, cwēn, cyning, ealdor, eorl, fengel, wita;
1475

"geþenc nu, se mæra maga Healfdenes,

"snottra **fengel**, nu ic eom sîðes fūs,

"gold-wine gumena, hwät wit geó spræcon,

"gif ic ät þearfe þînre scolde

"aldre linnan, þæt þu me â wære n (23).

XI. Düşməinə verilən adlandırmalar: bana, feond, hettend, sceaþa, þeaf; freond, ge-bedda, ge-sið, wine;(23).

E.A. Krupininin "Beowulf"un qlossariləri üzrə apardığı tədqiqatlardan alınan yuxarıdakı leksik-semantik sistem bir qədər də ümumiləşdirilərək verilmişdir (9).

Bu araşdırmanın nəticəsindən belə başa düşmək olar ki, Beowulfun formalaşdığı dövrdə qədim german təsəvvüründə çox mükəmməl şəkildə abstrakt leksik baza olmuşdur. Hətta onların leksik-semantik sistemi mövcud olmuşdur.

"Nibelunqlar nəğməsi" qədim german eposu olaraq zəngin leksikaya malikdir; sözlərin tematik qrupları, qrupların da yarımqrupları vardır. A.A.Fomiçev "qılınc və xəncərin timsalında yazır ki, qılıncın "swert ," ecke ," sahs", "w a fen" sinonimik cərgəsi vardır. Xəncərin isə "me jj er"," sahs" sinonimləri vardır. Eləcə də kəsici silahlara da bunları aid edir: gehilze «рукоять», "knopf / knoph «навершие», "scheide «ножны», ecke "iti ağızlı qılınc" (17).

Bu xüsusiyyəti "Kitabi-Dədə Qorqud "dastanlarında hərbi terminlər kontekstində də müşahidə etmək olur. Əvvəlcə onu qeyd edək ki, "Kitab"da müharibə anlamında "savaş", cəng" leksemləri istifadə olunur.

Eposda hərbi leksika bütöv bir leksik-semantik sistem təşkil edir və onu aşağıdakı kimi qruplaşdırmaq olar:

1. **Silah adları:** Ox, yay, sadaq, tirkəs(ox qabı), tir(ox), kiş, gəz, qılıc, gürz, bıçaq, sünücük , oqcuğaz;

2. Ümumi hərbi terminlər: *dəpər (baltaya bənzər döyüş silahı), çəngəl (bir neçə dişi olan qarmaq, yabaşəkilli alət), alay (ordu hissəsi), aqın (basqın, hücum), aqınçı (talançı, basqınçı), alqar (yürüş etmək), dəmrən (oxun dəmir ucluğu), cövşən (zireh), balçaq (qılıncın dəstəsi, qəbzəsi)* sözləri qədim zamanlara aid olan hərbi leksika örnəkləridir. Onlardan alay indi də işlənir. Bundan başqa, “Kitabi-Dədə Qorqud”un dilindəki yenmək (qələbə qazanmaq), yeltənmək (qılınc və ya kəmər qırşamaq), yadıq (yaraq, döyüş sursatı), sərhəng (başçı, komandan), nəmləmək (hədəfə vurmaq), ləşkər (ordu, qərargah), çarqağı (qarovul, qabaqcıl əsgər), çərkəz (mahir döyüşçü), çalışmaq (zərbə vurmaq, silahla döyüşmək) və s. kimi maraqlı dil vahidləri hərbi anlayışlarla bağlıdır (5,29).

“Kitabi-Dədə Qorqud” dastanının dilində ox və oxlamaq sözlərindən başqa, kiçik ox mənasında işlənən oqcuğaz və oxçu (oqçı) sözləri də vardır. Hətta əsərin dilində Ənsə Qoca oğlu Oqçı antroponimi də diqqəti çəkir. Dastanın dilində “ox” sözü ilə bağlı leksik-qrammatik vahidlər çoxdur. Məsələn, sadaq, tirkəş, tir, kiş, göz sözləri həmin vahidlər cərgəsinə aiddir. Tir və tirkəş alınma mənşəli olsa da, milli vahidlərlə yanaşı işlənmişdir. Tir ox, tirkəş isə ox qabı deməkdir. Həmin anlamda, milli mənşəli sadaq sözü və dəridən hazırlanmış ox qabı mənasında kiş sözü, oxun yarığı anlamı daşıyan göz sözü maraqlı dil örnəkləridir. Sözsüz ki, hərbi sözlərdən yay sözü oxla bağlı olduğundan onunla yanaşı tez-tez rast gəlinən vahidlərdəndir (5).

“Kitabi-Dədə Qorqud” dastanında düşmənlə qarşılaşan Qaraca Çoban deyir:

Başındakı dəbilqəni nə öyürsən, ay kafir?

Başındakı papağımca görünməz mənə!

Altmış tutam nizəni nə öyürsən, murdar kafir?

Qırmızı dəyənəyimcə görünməz mənə!

Qılıncını nə öyürsən, ay kafir?

Əyribaşlı çövkanımca görünməz mənə!

Belindəki doxsan oxun nə öyürsən, ay kafir?

Ala qollu sapandımca gəlməz mənə! (20,31).

Burada döyüş papağı olan dəbilqə (tuğulğa) adı papaqla, altmış tutamlıq nizə dəyənəklə, qılınc çövkanla, doxsan ox sapandla müqayisə edilir. Deməli, yeri gələndə dəyənək, çövkan və sapanddan da silah kimi istifadə olunmuşdur. Onların içərisində ən çox işə yarayan isə sapanddır ki, o doğrudan da, dastanın dilində düşmənlə qarşı döyüş aləti kimi işlənir (20,31).

Sözsüz ki, hərbi sözlərdən yay sözü oxla bağlı olduğundan onunla yanaşı tez-tez rast gəlinən vahidlərdəndir.

“İqor polku haqqında dastan” qəhrəmanlıq dastanları sırasına daxildir. Bu eposun bəhs etdiyi konkret tarixi hadisə vardır; Bu , Kiyev rus dövlətinin poloveçlərə qarşı müharibəsindən ibarətdir. Təbii ki, eposda hərbi meydanı verilərkən hərbi anlayışları bildirən sözlərdən istifadə olunmuşdur. Məsələn ondadır ki, epos yaradıcıları bununla bağlı bütöv leksik-semantik sistemini yaratmışlar. Məsələn:

1. *Hərbi terminlər- döyüş alətləri: шоломъ, луци, тули, сабли, стріиуби, стрелки, мечи, засапожники, шерешеры, на пор з и, сулицу* və s.

“Игорь ждет мила брата Всеволода. И рече ему буй-тур Всеволод: “Один брат, одинсвет светлый ты, Игорю! Оба есве Святославличя. Седлай, брате, свои борзый комони, а мой ти готови, оседлани у Курьска напереди. А мой ти куряни - сведоми кмети: под трубами повити, **под шеломи** възлелеяны, конець копия въскормлени; пути имь ведоми, яругы имь знаеми, луци у них напряжени, **тули** отворени, **сабли** изострени; сами скачють, акы серьи волци в поле, ишучи себе чти, а князю славе”(21).

Çox maraqlıdır ki, eposda , **сабли” və ” меч”** eyni semantik sahəyə daxil olsalar da, fərqli semantikanın daşıyıcılarıdır. Bu da eposun ruhuna uyğun olaraq tarixi həqiqət kimi verilir. A.A.Burıkin yazır ki, “сабля “poloveç silahı kimi təqdim olunur və çox az hallarda rusların da ondan istifadə etdiyi bildirilir. “Меч”isə rus silahı olaraq poloveçlərə qarşı yönəldildiyini qeyd edir(1,390).

1. *Dəbilqə, ox, yay.*

“Дети бесови кликом поля прегородиша, а храбрии русици преградиша черлеными щиты”(21).

Vəzən eposda bir-biri ilə vuruşan rusların və öpoloveçlərin simvolu kimi döyüş silahlarının poetik anlamı verilir. Məsələn, Rus knyazlarının qızıl dəbilqə gəzdirməsi, poloveç xanlarının isə qızıl oxları onları fərqləndirən cəhət kimi təqdim olunur. Eposda bir leksik-semantik sistemə daxil olan müxtəlif simvollardan da bəhs olunur(qılnc, bayraq, nizə).

2. *Hərbi vasitələri* bildirən sözlərin leksik-semantik sistemi: “döyüş atı, **скдло**”, “**стремень**”, “забороло”.

3. *Titul adları: Knyaz, boyar, boyevod, karol və s.*

Тогда Игорь возре на светлое солнце и виде от него тьмою вся своя воя прикрыты. И рече Игорь к **дружине** своей: "Братие и дружино! Луце ж бы потяту быти, неже полонену быти. А всядем, братие, на свои борзые комони, да позрим синего Дону!" Спала **князю** умь похоть, и жалость ему знамение заступи искусити Дону великаго. (21).

4. *Hərbi birləşmə adları: Polk, drujina, rat və s. полк.*

С зарания в пяток потопташа поганья **полкы** половецкыя и, рассушысь **стрелами** по полю, помчаша красныя девкы половецкыя, а с ними злато, и паволокы, и драгыя оксамиты (21).

5. *Ümumi hərbi anlayışlar: брань, полечь, раздор усобица .*

6. *Zoonimlərin leksik-semantik : şahin, qartal, qarğa, bülbül, qu quşu :*

Молвит Гзак Кончакови: "Аже **сокол** к гнезду летит, **соколича** ростреляево своими злачеными стрелами". Рече Кончак ко Гзе: "Аже **сокол** к гнезду летит, а ве **соколца** опутаево красною дивицею". И рече Гзак к Кончакови: "Аще его опутаево красною дивицею, ни нама будет **сокольца**, ни нама красны дивице, то почнут наю птици бити в поле Половецком"(21).

7. *Mifolojiləşmiş bir sıra canlılara aid kiçik leksik-semantik sistem: pələng, boz canavar, auy :* Дремлет в поле Ольгово хороброе гнездо. Далече залетело! Не было оно обиде порождено ни соколу, ни кречету, ни тебе, черный ворон, поганый половчине! Гзак бежит **серым волком**, Кончак ему след править к Дону великому(21).

8. *Coğrafi adlar: Xinlər, Litva, Yatvizlər, Deremela, Poloveçlər:*

“А ты, буй Романе, и Мстиславе! Храбрая мысль носит ваш ум на дело. Высоко плаваеши на дело в буести, яко сокол, на ветрех ширяея, хотя птицю в буйстве одолети. Суть бо у ваю железный папорзи под **шеломы латинскими**: теми тресну земля, и многи страны - **Хинова, Литва, Ятвязи, Деремела и Половци** - сулицы своя повергоша а главы своя подклониша под тьи мечи харалужныи. Но уже, княже, Игорю утрпе солнцю свет, а древо не бологом листовие срони - по Роси и по Сули гради поделиша.”(21).

Beləliklə, təhlilə cəlb etdiyimiz eposlarda leksik semantik sistemin oxşarlığı universal konseptlər sisteminin mövcudluğu ilə bağlıdır. Bu dəyərlər sistemi ilk növbədə dilin leksik-semantik sistemində bürüzə verir. Digər tərəfdən, mədəniyyətlə bağlı konseptlər də hər bir eposun leksik-semantik sistemində öz təsirini göstərir. Nəticədə, epos mətnləri universal və mədəni dəyərlərin birləşmə ifadə olunduğu bir diskursiv məkanlara çevrilir.

Ədəbiyyat siyahısı

- 1.Бурыкин А.А. «Слово о полку Игореве»: текст, язык, автор.-СПб.: Петербургское Востоковедение, 2017. -416 с.
2. Beowulf. The Anglo-Saxon poem of Beowulf. The scop or gleeman's tale. The Fight at Finnesburg. With a literal translation, notes, glossary, etc. by Benjamin Thorpe. Oxford, etc. 1855;
3. Beowulf; edited, with introduction, bibliography, notes, glossary, and appendices. 1910.
4. Dəmirçizadə Ə. Kitabı-Dədə Qorqud dastanlarının dili. Bakı: Elm 1999) .
5. “Dədə Qorqud”. Elmi-ədəbi toplu. Bakı, “Elm və təhsil” nəşriyyatı, 2019/3. s.28-33.
6. Klaeber F. Beowulf and the Fight at Finnesburg, ed. with Introduction, Bibliography, Notes, Glossary, and Appendices. Boston, Chicago, N.Y., 1922, 1968

7. Колесов В.В. Лексика "Слова" // Энциклопедия "Слова о полку Игореве": В 5 т. - СПб.: Дмитрий Буланин, 1995. Т. 3. К-О. - 1995. - С. 138-144. - <http://feb-web.ru/feb/slovinc/es/es3/es3-1381.htm>).
8. Katrin Their 2014 Old English Sea terms, ANGLO-SAXON Books, 199 p.
9. Крупина Е.А. Крупина Екатерина Алексеевна Глоссарии к древнеанглийской поэме «Беовульф»: <https://isuct-bhi.ru/files/issue/bhi-2020-1-228>).
10. Leksika – “Kitabi-Dede Qorqud” Ensiklopediyasi: <http://dede.musigi-dunya.az> >).
11. Лексикон «Слова о полку Игореве» - 1981dn : <https://1981dn.livejournal.com> >)
12. Lyuda İshmuratova 2017 Semantic field “war” and military terms in old English, Vestnik Bashkirskogo Universiteta, Vol. 22, No. 2., p.p. 477-482.
13. Особенности поэтического языка древнеанглийского ... <http://yazykoznanie.ru/content/view>.
14. Steiner R.J. Rev. of the Oxford Spanish Dictionary: Spanish-English, English-Spanish. / R.J. Steiner. 2nd ed. // International Journal of Lexicography 10.3, 1986. pp. 171-216. REFERENCES (TRANSLITERATED), 97)
15. Sedgefield, Walter John, Manchester University Press; Chambers, R. W. Beowulf with the Finnsburg Fragment, ed. by A. J. Wyatt 1914. -
16. Саликова М., А.М. Подгаец (Пермь) Концепт «человек» в древнеанглийском эпосе «Беовульф».
17. Фомичева А.А. - Лексическая многозначность и омонимия в средневерхненемецком языке в свете проблематики лексической синонимии и лексико-семантического анализа // Litera. - 2021. - № 8 : Ошибка! Недопустимый объект гиперссылки.
18. Victor Strite 1989 Old English semantic field studies: American University Studies, New York: Peter Lang, 239 p.
19. Wyatt, A. J. Beowulf, edited with textual footnotes, index of proper names, and glossary. (Text of Finnsburg.) Cambridge. Reviews: Bradley, 1894.
- Mənbəlar:**
20. Kitabi-Dədə Qorqud. Bakı: Öndər, 2004, 376.
21. Слово о полку игореве __ <http://old-ru.ru> > .
22. <https://www.litmir.me/br/?b=25775&p=52>
23. Title: Beowulf Author: Unknown Editor: James A. Harrison Robert Sharp Release Date: October 12, 2003 [eBook #9700][Most recently updated: April 11, 2021.

Sevinc Fətəliyeva

“Kitabi-Dədə Qorqud”, “Beovulf”, “İqor polku haqqında dastan” və “Nibelunqlar nəğməsi” eposlarının leksik-semantik sistemi

Xülasə

Dilin leksik sistemi dil daşıyıcılarının düşüncəsini, həyat tərzini, beynində mövcud olan dil mənzərəsini əks etdirir. İnsanların məşğuliyyətini, mübarizəsini, sevgisini, nifrətini və s. bildirən sözlərin semantik yaxınlığına görə insanların şüurunda yaratdığı qrup bir sistem təşkil edir ki, bu da leksik-semantik sistem adlanır. Bu sistem təkcə linqvistik mahiyyət daşıyır, həm də sosioloji, tarixi, mədəni mahiyyətə malikdir. Çünki bütün eposlarda insanların özünəməxsus psixologiyası, fəlsəfəsi, məşğuliyyəti habelə yaşadığı tarix onların dilində- leksikasında öz ifadəsini tapır. Bu mənada istənilən dil daşıyıcısının leksik-semantik sisteminin izahı linqvistikanın hüduqlarını aşaraq daha geniş əhatə dairəsi qazanır. Əgər demək mümkündürsə, dilin leksik-semantik sistemi şüurda kateqoriallaşmış biliklərin linqvistik sistemidir. Məqalədə dörd möhtəşəm eposun leksik-semantik sistemi araşdırılmışdır.

Севиндж Фаталиева

Лексико-семантическая система эпосов “Китаби-Даде Горгуд”, “беовульф”, “история о полке игора” и “песня о нибелунгах”

Резюме

Лексическая система языка отражает образ мыслей, образ жизни и языковой ландшафт носителей языка. Благодаря семантической близости слов, выражающих род занятий, борьбу, любовь, ненависть людей и т. п., созданная в сознании людей группа образует систему, которая называется лексико-семантической системой. Эта система имеет не только языковую, но и социологическую, историческую и культурную сущность. Потому что во всех былинах своеобразная психология, мировоззрение, род занятий, а также история, в которой люди живут, находит свое выражение в их языке и лексике. В этом смысле объяснение лексико-семантического строя любого говорящего выходит за пределы языкознания и приобретает более широкий размах. Если можно сказать, лексико-семантическая система языка есть языковая система категориального знания в сознании.

В статье исследуется лексико-семантическая система четырех великих былин.

Sevinj Fataliyeva

***Lexical-semantic system of the epics "Kitabi-Dade Gorgud",
"beowulf", "the story of the igor regiment" and "song of the nibelungs"***

Summary

The lexical system of the language reflects the thought, lifestyle, and language landscape of the speakers of the language. Due to the semantic closeness of the words that express people's occupation, struggle, love, hate, etc., the group created in people's minds forms a system, which is called the lexical-semantic system. This system has not only a linguistic essence, but also a sociological, historical and cultural essence. Because in all epics, people's unique psychology, philosophy, occupation, as well as the history they live in, finds its expression in their language and lexicon. In this sense, the explanation of the lexical-semantic system of any speaker goes beyond the limits of linguistics and gains a wider scope. If it is possible to say, the lexical-semantic system of the language is the linguistic system of categorical knowledge in the mind.

The article examines the lexical-semantic system of four great epics.

Çapa tövsiyə edən:

Bakı Slavyan Universiteti

Rəyçilər:

***professor İkrəm Qasimov
dosent N.Əliyeva***